

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№125
(19162)

2018 чылдың
октябрь 25
четверг

Хүннүн үнери — 07:20
Ажары — 17:06
Хүн дурту — 09:46

Садар өртээ хостуг 12+

Хүннүн медээлери

ИЕ ДЫЛГА

Тыва Республикага Төрзэн дыл хүнүн ырылап эрттирери-биле холбаштыр ниң Чазаның бадылаан план хемчегинге дүүштүр республиканың дээди аш ортумак өөредилге черлеринде, ораларда болгаш культура албан илеринде, күш-ажылчы коллектив-де тыва дылга тураскааткан кул-а массалыг хемчеглерни эрттир-ар. Чижээлээрге, октябрь 12-ден 25 неринде школаларга 5-9 класстарга а дыл болгаш чогаал кичээлдеринге хевирниң өөредилге-методиктиг комплекстериниң таныштырылгасын тирген. Октябрь 12-де өөредилге анизацияларының сургуулдарының зыңга «Мээң төрзэн дылым» темага аадыглар мөөрейин, октябрь 19-та гуулдар, студентилер, башкылар, ан-хаакчыттар, чон ортузунга бол-ор анизацияларга тыва дылга «Үш-ак» деп диктантаыны бижи, ТывКУ-н студентилер кварталына С.А. ыг-оолдун 110 чылдаанынга «Сат-чулгалары» деп эртем-практиктиг ференцияны, ТывКУ-нун филоло-факультетинге студентилер ара-га тоолду эрги ёзу-биле ыдарынга эрейни организастан.

Даарта, октябрь 26-да, ТывКУ-нун филология факультетинге студентилер зыңга «Амгы үениң тоолун чогаат-а, көргүзери» деп мөөрейни эрттир-ер. Октябрь 30-де КТРК теле-компанияның «Ваш» студиязы көрүкчүлерин Тыва дыл-унге тураскааткан «Ажык чугааже»-ап турар. Ноябрь 1-де Кызылдың-счу чогаадылга бажыңыга Төрзэн-п хүнүнге тураскааткан «Тыва дыл-нун өнчүзү» деп үшкү республика-улганы болур. Национал литература-нчалы дээш мөөрейниң тиелекчи-ринге шаңналдарны ынчан тыпсыр. Кээ 18 шакта Тываның В.Көк-оол-ыг национал хөгжүм-шии театрын-Тываның Улустун артизи Кара-кыс-нзуктуң 100 чылдаанынга тураскаат-байырлык концертти көргүзөр.

УРУГЛАРГА МӨӨРЕЙ

«НТВ» телеканал ада-иезиниң хай-ралы чок арткан уруглар ортузун-чаңгыстың ырыларына «Тергин-и!» («Ты супер!») деп бүгү делегей-эрейниң үшкү сезонунга шилилгениң-лээнин чарлаан. Мөөрейге амы-ралдың нарын байдалдарына тава-шкаш, уруглар бажыңарында, шко-интернаттарда турар болгаш азырап-йгаараары-биле алган өг-бүлелерде-оттап турар ырлаар салым-чаяанныг-улар киржир.

Шилилгениң бирги чадазында са-м-чаяанныг уругларның күүсеткен-ыларының видео-ролигин ёзугаар-лиир. Мөөрей Москвага болур. Үдеп-руур улустун болгаш уругларның орук-рыгдалдарын, аш-чемин, чурттаар-ан-савазының өртең үнезин «НТВ»-телеканал боду төлээр. Мөөрейге киржир-елдиг уруглар интернет четкизинде-ps://www.ntv.ru/peredacha/Super-ссыл-да (адресе) анкетаны долдурга, ча-ын арттырып каар. Чагыларны ноябрь-ге чедир хүлээп алыр.

Коммунал ажыл-агыйында

АЖЫГЛАЛЧЕ КИИРГЕН

ТР-ниң Капитал септелге фондузунун чингине директору Мergen Дагба байырлык ажыдыгышкын үезинде.

ТР-де хей аал чурттаар бажың-нарның капитал септелгезиниң саарылгага хамаарышпас фондузу тургустунганындан бээр 3 чыл ажа-берген. Фонд септелге ажылдарын-га чаа технологияларны ажыглап-турар.

Лопсанчап кудумчунун 37/2 дугаар бажыңының чурттаачыларына октябрь 19-та өөрүшкүлүг хүн болган. Хей каат бажыңың 3 подъездизинде тургускан чаа лифтилерни байырлык байдалга ажыгдалче кириген.

Тос каат бажыңарның лифт солуур ажылдары кайы хире чоруп турарының дугайында ТР-ниң Капитал септелге фондузунун чингине директору Мergen Дагба-биле чугаалаштым.

— Төрзэн хоорайывыстың лифтилерни совет үеден эгелээш солуттунуп көрбээн. Лифт эптиг-даа болза, чурттаачыларның

амы-тынынга айыылды чедирип болур транспорт хевириниң бирээзи. Россияда лифт-биле холбашкан каш-даа айыыл-халап болган. Чижээ, улуг хоорайларның бирээзи Санкт-Петербургка лифтиниң кээп дүшкени-биле 2 кижичок болган.

Хей аал чурттаар бажыңарның чурттаачыларының капитал септелге дээш телевиниң чылдазы баштайгы чылдарда эвээш турган. 2017 чылдың түңнели-биле 2018 чылда Лопсанчап кудумчунун 37/2 дугаар бажыңының үш подъездиниң лифтилерин солаан бис. Ооң ниити түңү 7 сая 149 муң рубль. Тос каат бажыңың лифтилерин шынарлык болгаш чурттаачыларның караан өөртүп турар кылдыр чараштыр кылган. Ол дээр-ге лифтиниң ханалары өңүр чуруктарлыг, көрүнчүктүг, шалазын кырлыг ак демир-биле шыпкан, кааттарның дугаарларын базар кнопкаларын өрттөнмес кылдыр-ту-

скай материал-биле кылган. Лифтилерни ажыгдалга кириер бетинде шенелдезин-боттарывыс эрттирдивис.

Красноярскиниң «Еонесси» КХН-ниң бүдүрген лифтилерни-биле эрги лифти-лерни солаан. Тывада лифтилер солуур анизация чок болганы-биле Черно-горск хоорайдан «Герком» инженер-тех-никтиг төп ажылдарны кылып чоруткан. Компания-биле керээ чарар мурнунда республика иштинде ажылдап турар-тудуг бүдүрүлгелерин кириштирериниң дугайында дугуржулганы кылган. Беш-чыл иштинде лифтилерниң чедер-чет-пестерин эдил, ажаап-тударынга ма-гадылалды тургузар дээш, ону чедип-алдывыс. Лифтини 3 айдан 6 айга чедир-солуур. «Герком» инженер-техниктиг төп-биле дугуржулга ёзугаар ону 2 ай кылып-төндүргени ол. ТР-ниң Капитал септелге (Уланчызы 2-ги арында).

Чагыдылга-2019

2019 ЧЫЛДА БИРГИ ЧАРТЫК ЧЫЛДЫҢ СОЛУН ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ ЭРТКЕН ЧАРТЫК ЧЫЛГА ДЕҢНЭЭРГЕ, ЧИИГЭЭН

	ИНДЕКСТЕР	1 айда	3 айда	6 айда
Хууда чагыдыкчылар	П6855	148,91	446,73	893,46
Бүдүрүлгелер болгаш организациялар	П6860	158,91	476,73	953,46
Редакциядан чагыдарга	-	96	288	576

Эргим эш-өөр! Ынак солунунарны бажыңдан-даа үнмейн, чагыдып алыр чаа арга база тыттып келген. Чүс-чүс километрлер ыракта чурттап турар чоок кижилеринге, эштеринге белек кылдыр, podpiska.pochta.ru сайтыны таварыштыр солунну чагыдып берип болур силер.

Солун дамчыштыр чарлалдар, байыр чедиришкенин төлевирлиг кылып болур. Электронуг почта: reklamashyn@mail.ru. Тел. 8-923-552-20-70, Вайбер: 8-929-358-97-21. Солунну чиик өртөккө чагыдып алыр арганы эрттирбе! Чагыдылгаже далаш!

Тыва Республиканың Чазаанда

ХЕРЕК ҮҮЛГЕДИИШКИННЕРИ
КЫЗЫРЫЛГАН

Республиканың Чазааның аппарат хуралында Тываның девискээринде оперативтиг байдалды сайгарып чугаалашкан.

2018 чылдың январь-август айларда бүрүткеттинген кемниг херектерниң саны 21 хуу кызырылган. Хөй-ниити черлеринге кем-херектерниң саны 30 хуу кызырылып, 3866 турганындан 2692 болган. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ол талазы-биле эки болгаш багай кожуннарны демдеглээн. Муниципалдыг тургузугларның удуртукчулары аппарат хуралында видеоконференция харылзаазы-биле киришкен.

"Байдал ындыг багай эвес-тир. Бүрүткеттинген кем-херектер саны 21 хуу эвээжээн. 8856 турган болза, ам 6996-да келген. Республиканың 14 кожунунда база Кызыл хоорайда кем-херек үүлгедиишкиннери кызырылган. Мөңгүн-Тайга, Чеди-Хөл, Сүт-Хөлде элээн эвээжээн. Чүгле чаңгыс Барыын-Хемчик кожунда кем-херек үүлгедиишкиннери эвээжевейн турар. Кижиге удур аар болгаш онза аар кем-херектер саны республикада ниитизи-биле 13,5 хуу кызырылган. Мында эрге-чагырганың чиге туружун көргүзүр херек. Эрге-чагырга кижилериниң айыыл чок чоруун камгалап, дузалаарынага белең. Ынчангаш чагырга даргаларын улуг дилег-биле кыйгырып тур мен, республика

чергелиг улуг конференция чоокшулаан. Аңаа шыңгы белектенир. Эки көргүзүглери чедип алыр дизе, амдыгааштан хемчеглерни алыңар. Корум-чурум үрээшкннеринге удур иделкейлиг болуңар» — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Октябрь 25-те Кызылга болуп эртер конференцияга назы четпээннерниң кем-херек үүлгедиишкиннерин база оларга удур кемниг херектерни болдурбас адырда хоойлужудулганың байдалын чугаалажыр. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ол айтырыгларны республика деңгелинде сайгарарын саналдаан.

Арага болгаш спирт холуксаалыг продукцияны садып саарар адырда чурум хажыдышкыннарына хамаарыштыр чугаалаар болза, эрткен ийи неделяда Өвүр биле Улуг-Хем кожуннарда рейдлерни кылган. 20 садыг объекттин хынаан, чеди черде чурум хажыттынып турарын илереткен. Сайгарлыкчыларга административтиг харыысалганы онааган, оон аңгыда тус чер чагыргазының база ТР-ниң ажил-чорудулганың чамдык хевирлеринге чөпшээрел бээр талазы-биле албанның контролонда алган. Тыва Республиканың ИХЯ-зы арага болгаш спирт холуксаалыг продукцияны хоойлуга чөрүштүр садып саарган таварылгада административтиг көзөмчени шыңгырадырын саналдаан.

Акция

БЕЛЕККЕ АЛГАН

2019 чылдың январь 1-ден эгелеп амгы үеде ажыгладат турар теледамчыдылгалар каналдарын өжүргөш, санныг теледамчыдылгаларже шилчири-биле холбаштыр, ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызы биле Республиканың

радио-теледамчыдылга төвүнүң кады эрттирген акциязының түңнелинде Би-Хем кожунунуң Сушь биле Өөк суурларының чурттакчылары Ооржак биле Херектерниң өг-бүлелери санныг приставкаларны белекке алган.

Бистиң корр.

Кажан? Каяа? Чүү?

ЧОННУҢ ЧАҢГЫС ДЕМИНИҢ
ХҮНҮНГЕ

• Национал культураларның «Найрал» фестивалы октябрь 31-ге чедир уламчылаар.

• Октябрь 24-тен 26 хүнеринде Тываның үндезин культура төвүнге студентилерниң улусчу оюннарга регионнар аразының «Чаңгыс хемниң кижилери» фестиваль болур.

• Кызылдың Улусчу чогаадылга бажыңына октябрь 26-да 14 шакта национал культураларның «Евразия» фестивалы эгелээр.

• Октябрь 29-та Кызылдың Улусчу чогаадылга бажыңына Тываның күрүне университети биле хоорайның ортума өөредилге черлериниң студентилериниң аразына «Россияның байлаа» фестиваль болур.

• Ноябрь 2-де 9 шакта республиканың культура болгаш өөредилге албан черлеринге «Улуг этнографтыг диктант» деп Бүгү-делегейниң чырыдышкын акциязын эрттирер.

• Ол-ла хүн Кызылдың Орус культура төвүнге 18 шакта «Төрээн кижилер» деп өг-бүлелер мөөрейи эгелээр.

• Ноябрь 3-те 14 шакта Кызылдың «Найысылал» арт-төпке «Интернационалчы өг-бүлө, чаңылдар өрүү» деп мөөрей болур.

• Ноябрь 4-те 12 шакта Кызылдың аныктар парыгына Чоннуң чаңгыс деминиң хүнүн байырлаан хемчеглер эгелээр.

• Тываның В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрына 14 шакта национал интерактивтиг шөлчүгөш ажылын эгелээр.

• Арат шөлүңгө 15 шакта «Декей-оо» биле орус пляскага флеш-мобту (оюн көргүзүүн) чорудар.

• Ол-ла хүн 16 шакта Тываның В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрына Чоннуң чаңгыс деминиң хүнүңгө тураскааткан байырлалдың концерти болур.

ДЕТКИМЧЕНИ АЛЫР

Республиканың 2019 чылда бюджетиниң камгалалының дугайында парлалга конференциязын Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол октябрь 22-де эрттирген.

Тываның бюджетин камгалаары дээрже документилерни шын тургускаш, төп эрге-чагыргаже өй-шаанда чоруткаш, манап олураары эвес, а федералдыг деңгелдерге бүгү талаалыг деткимчени чедип алыр дээш, ажилдаары деп Шолбан Кара-оол парлалга конференциязының эгезинде ле онзалап демдеглээш, кандыг ажилды Тываның Баштыңы болгаш Чазаа чорудуп турарын журналистерге чугаалап берген.

Республика бо чылын 17 федералдыг программаларга киржир, 7,8 миллиард рубль түңнүг акшаландырышкынны россияжи бюджеттен алыр дээш, ажил чоруп турар. Бо акша-хөреңгиден 2,2 миллиард рубльди алырын дугуржулгаларның түңнелинде документилер-биле бадыйкаттыңан. Федералдыг бюджетке кириген чагыгларны, оларның акшаландырышкынын камгалаар талазы-биле ажил уламчылавышаан.

Тываже федералдыг бюджеттен, аргалыг-ла болза, хөй-ле акша-хөреңгини хаара тудар дээш, бар-ла аргаларны ажыглаар бис, ол дээрже

«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиядан эгелээш амы-хууда таныш-көрүш чорукка чедир деп Шолбан Кара-оол чугаалаан. Чижээлээрге, республика эмнелгезиниң терапевт салбырының тудуунга акшаландырышкынны «Чаңгыс демниг Россияның» деткимчезиниң ачызында камгалап ап шыдаан.

Амы-хууда эп-найыралдыг харылзаалар база дузалыг бооп турар. Айыыл чок чоруктуң федералдыг албанының директору Александр Бортников-биле Тываның Баштыңы боду чоокта чаа ужурашкаш, Кызылдың аэропортуңуң чурттар аразының секторунуң, «Хандагайты» каайлы пунктузунуң айтырыгларының дугайында чугааны кылгаш, бюджетке кириген чамдык чагыгларга хамаарыштыр ооң деткимчезин алган.

Россияның эртем болгаш дээди өөредилге сайыды Михаил Котюков-биле ужурашкаш, Тываның көдээ ажил-агый эртем-шинчилел институтун долу хемчээлдиг шинчилелдер чорудар эртем төвү кылдыр эде тургузарының айтырыын болгаш ооң акшаландырышкынын Шолбан Кара-оол чугаалашкан.

Тываның бюджетинче акша-хөреңгини хаара тудуп болурунун аргаларын чугаалап тура, экономиктиг күш-күчүлүг Красноярск крайга даянып, Тываның кызыгаар чоогунуң ажилда-

рынга акшаландырышкынны «Енисей Сибири» деп регионнар аразының төлөвилели таварыштыр ап болурун ол демдеглээн.

Күрүнениң акша-хөреңгини регионнарга федералдыг болгаш тус чер бюджетинден демне-жип акшаландыраарының негеделеринге дүүштүр хаара тудуп турар. Боттарывыстың үлүүвүстү кирип турар чагыгларывысты акшаландырышкынның көвүдөдир-ле болзувусса, федералдыг бюджеттен улам хөй акшаландырышкынны алыр бис. Ынчангаш республика бодуну орулгаларын көвүдөдир эргежок чугула деп, Тываның Баштыңы чугаалаан.

Мурнуку чылдарда федералдыг деңгелге камгалап алдыңан акша-хөреңгини Тыва шилчидип берип турганын болгаш ону ажыглаанының чамдык нарын айтырыгларын база Шолбан Кара-оол камсыз доктааган. Камгалаттыңа акша-хөреңгини саң-хөөнү федералдыг органның чысанында орайтады шилчидип турган чылдагааны-биле республика хоойлу-дүрүмде доктааттыңан хуусааларда о акша-хөреңгини шилчээдип четтикпейн турган таварылгала бар. Ынчангаш федералдыг деңгелге камгалаттыңан акша-хөреңгини өй-шаанда регион шилчидип бээриниң айтыры федералдыг эрге-чагырганы үстүкү органныңа шыңгызы биле көдүрер деп турары Тываның Баштыңы журналистерге дыңнаткан.

Парлалга конференциязын олурушкан удуртукчулар Орган Натсак, Александр Брокерт, Елена Каратаева, Татьяна Санча Шолбан Хоппу олар боттарының албан-хүлээлгезиниң аайы-биле республиканың бюджетин федералдыг деңгелге камгалаа талазы-биле кылып чорудуп турар ажылының дугайында журналистерге дыңнадып чугаалааш, оларның айтырыгларын харыылаан.

Шаңгыр-оол МОҢГУУ
«Шынның» корр.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

фондузунуң, «Герком» инженер-техниктиг төвүнүң болгаш «ЖЭУ-2» башкарыкчы компанияның ат салган дугуржулганы октябрь 19-та үнүп келген. Оон аңгыда Ростеххайгааралдың хынаанының дугайында актыда ат база салдыңан. Ынчангаш бо хүнден эгелээш лифтилер ажилдай берген болгаш, чурттакчыларга эптиг байдал тургустунган» — деп, ол чугаалады.

Кызылда хөй аал чурттаар бажыңнарда ниитизи-биле 73 лифтини тургускан турган. Оларның хөй кезиниң ажилдаар хуусаазы эрте берген. 1985 чылда Кочетов кудумчузунуң 55/2 дугаар 9 каът бажыңына баштайгы лифтини тургускан. 25 чыл эрте бергенде, 2010 чылда септээн. Мооң мурнунда чылдарда лифтилерни көрдүнгени езугаар 25 чыл ажилдаан соонда чаартып, ооң ажилдаар хуусаазын узадып болур турган болза, Каайлы эвилелиниң 2013 чылда күш кирген чаа техниктиг регламентизи-биле ону чүгүлүсүр. РФ-тиң Чуртталга Кодексин езугаар чаа лифт садар чарыгдалдарны хөй аал чурттаар бажыңның чурттакчылары чыыр. Найысылалда 9 каът

АЖЫГЛАЛЧЕ КИИРГЕН

бажыңнарда тургускан эрги лифтилерни шуптузун солугуру-биле 109 сая 500 муң рубль негеттинип турар.

Лопсанчап кудумчузунуң 37/2 дугаар бажыңының чурттакчылары чаа лифтилерге шенеп олуруп, уруглар ооң өңүр кылдыр

таан ханаларын сонугуруп турган. Лифтилерни хөй чылдарда ары-силиг тудары чурттакчыларның камныындан кол хамааржыр дээрзи билдингир.

Шончалай ХОВАЛЫ

Арслан АРАКЧААН

издан чуруктары

«Алдын күс-2018»

Уран чүүл
мөөрейлери

ЧОНГА ЭПТИГ БОЛЗУН ДЭЭШ

Чазын тарып олурткан картофель, ногаавысты күскү үеде ажаап ап турар бис. Оон соонда чамдыктын кыжын, чазын чиир дээш шыгжаар, артканын садып сайгарар. Чон чаңчыга берген.

Бо эрткен дыштаныр хүннер-ырак-чоок кожууннардан үгөн малчыннар, арат ажил-айлыглар, сайгарлыкчылар ттарының-на ажаап алган жүдүдүн, эът чөмин Кызыл орайга кээп делгеп саткан. жүнү балыктары, Мөген-ренниң ак сүттен кылган аш-и, ногаа аймаа, тараа культу-лары, малдың алгы-кежи дээш пелгеде шупту бар.

Бо чылын дүжүттүн эки бол-тын Кызыл хоорайдан фермер эксандр Желтухин чугаалап рду. Ол чайгы, кышкы ийи-лицалыг. Ногаа аймааның ык шуптузун тарып турар, оон-ык дүжүдүн найысылалдың-улар садтарынга, школа-рынга керээ езугаар дужа-тар. Арткан дүжүдүн дыш-ныр хүннерде болуп турар марка-делгелгелерге садып арып алыр. Оон аңгыда амы-уда ажил-агыйларлыг бол-ш кызымак өске-даа улустар гаа аймаан хөйү-биле са-п турган. Өртектери барык-мей, картофельдиң 1 килде 20-ль, морковь, согуна – 20-25-ль, хой, инек эъттери 250-300-льдың-даа бар.

Олар боттарының ажил-агый-нчай-хос аразында танышты-п четтигип турарлар:

Артыш Кунгаа, Тожу кожуун-н: «Сыстыг-Хемден келдим. да балык ажил-агыйын удур-п турар мен. Бо делгелгеде

Сайгарлыкчы Натын Ховалыг.

тан чымчак боор. Сүттү кадыр-гаш, мынчалдыр бо-ла кылыр кижил мен. А мындыг делгелгелер үргүлчү болуп турар болза эки деп бодаар мен».

Саара Иргит, «Заря» агрохолдингинин садыгжызы, «Заря» компаниязының бо чы-лын Балгазынга тарып олурт-каш, алган дүжүдүн садып тур-мен. Дүжүт эки үнгөн, кызыл-тас 10 рубль 50 көпеек, арбай — 10, сула — 9 рубль 50 көпеек. Мындыг делгелгелерге үргүлчү садып турар, малдыг улус дыка алыр чорду».

Начын Ховалыг, Чөөн-Хем-чик кожуундан: «Мээң ажил-агыйымны «Прогресс» КХН деп адаар. Эрткен чылын Баян-Тала чоогунда 400 гектар шөлге кар-тофель тарып эгеледим. Оон эки дүжүттү алгаш, кожууннун уруглар садтары, школаларга дужаарымга, орулгам эки бол-ган. Картофель тарыырга, эки чүве-дир дээш, бо чылын база тарыдым, ам ол дүжүдүмү са-дып келдим. Тарылга ажилынга хереглээр бир улуг, оон бичежк

Бүрен-Хемден Светлана Дамба.

садып келдивис. Моон соңгаар база делгелгелерге киржир бис».

Людмила Сарыглар, Бай-Тайга кожуундан: «Кара-Хөлде муң баш мал кадарып чоруур

савалап алган бис».

Мерген Хертек, Кызыл хоо-райдан садып алыкчы: «Мындыг делгелгени эрттирп турары эки-дир. Арай-ла эпчок девискээр-де, Арат шөлүндө аан. Оода-ла хоорай кыдынга эрттирген болза, дуу Азия рыногу, оон көдээ ажил-агый базарынга-даа таарымчалыг болур».

Шынап-ла, садып алыкчының эскерии чөптүг. Кызаа шөлге эътти бичеледир кезип, үүрмектээринге эпчок, а садып алыкчылар иткеле-жип, мурнун былаажып, манаар ужурга таваржып турган. Мындыг байдалды харысалгалыг ажил-дакчылар эде-хере көөр болза эки. Делгелгени сонургаан, херек барааннарын садып ап турар улус

хөй болду.

Ортумак тускай өөредилге черлериниң киржип келгенин демдеглээр чугула. Балгазын-да аграрлыг техникумнун баш-кылары Белекмаа Чамзырын, Оксана Ондар, Айлана Чалзып олар студентилери-биле кады ногаадан дузап кылган чөмнер-ни шилдерде савалап алган, оон эъттен болбаазыраткан аш-чөмин садып турдулар.

Ажылы шуудай берген ажил-агыйлар боттарының бараан-нарын делгелге болурга-ла үргүлчү садып турар, эъттен болбаазыраткан чөмнерлиг Сукпактан «Феникс», Кызылдан Нанеташвили база «Сизим» көдээ бүдүрүлгелерниң садыг-жылары кат-чимистен кылган варенье, мөөгү, дузаан огу-рецтерин, «Далай» балык за-воду, Кур-Черден «Саян-Даа», Мөңгүн-Тайгадан «Малчын», «Ак-чөм» бүдүрүлгелери, Чаа-Хөл, Улуг-Хемниң, Кызыл хоорайның сайгарлыкчылары күскү «сөңүн» эккеп делгезинер.

Ася ТЮЛЮШ.

Авторнун тырттырган чуруктары.

ХӨӨМЕЙ-
СЫГЫТ
ЧАҢГЫЛАНГАН

Улусчу чогаадылга тө-вүндө чылдың дургузунда тергийн коллективтерни ши-лип үндүрери-биле түңнел концерттер болуп эгелээн. Чоокта чаа фольклор бө-лүктери болгаш уран чүүл школаларының салым-чаянныг өөреникчилери солун концертин бараал-гаткан.

Чөөн-Хемчик кожуундан Адыгжы Иргитке удурткан «Ду-гай» база Эрзинден Аян Кыр-гыстың удуртканы «Эзир-Уя» деп бөлүктери хөөмей-сыгын көргүскен. Бичии оолдарның сыгытып, хөөмейлээр талан-тылыг деп чүвезин... Шынап-ла, тываларның уран талантызын өске язы-сөөк чоннарның со-нуургап турары база чөптүг. Мындыг бөлүктерниң тергийн шилип алгаш, «Улусчу» деп бедик атты тыпсыр. Бо атты алган чогаадыкчы коллективтер 4 чылдың дургузунда респуб-лика болгаш харын-даа бүгү-российжи мөөрейлерге киржип тургаш, бадыткаар, шак мындыг сорулганы салган. Ынчангаш мөөрейге шупту талазын көрүп тургаш, ол атка бо бөлүк, шынап-ла, төлөптүг бе дээш шилиир.

Дараазында чогаадыкчы угланышкын-биле ажилдап турар уран чүүл школалары талантызын көргүскен. Чөөн-Хемчиктен Мерген-Херел Мон-гуш аттыг культура бажының чанында Саида Чамыяңның удуртуп турары «Мода театры» база Таңдыдан «Дамырак», Тес-Хемниң «Эзир-Кара» уран чүүл школаларының өөреникчилери ыры-самын бараалгаткан.

Самнап турар уругларны көөрге, айыраң каас чечектерге демей. Кандызын кандыг дээр-ил, Таңдыдан Анжелика Серен-оолдун «Дамырак» бөлүүнүн уругларга таарыштыр чогаадып тургускан «Таңдым байлаа», «Ойтулааш» болгаш өске-даа танцыларның ээлгир, чараш деп чүвезин. Үениң маңындан чыда калбайн, денге хөгжүп турары башкының чогаадыкчы ажилын-дан илдең. Уругларның идик-хе-ви-даа боттарынга таарышкан, шимчээшкенин даа дең-дески.

«Уран-чечен чоннуг Тес-Хем» дээш-ле шүлүктүн оолдар, уруглар база-ла кайгамчык та-лантаылыг. Ырлап, танцылап, маадыр Чүргүй-оолга тураскаа-дып шүлүктү-даа чугаалаан. Шак мындыг уран талантылыг школаларга «Овур-хевир» («Об-раз») деп атты тыпсыр. Үстүндө ат-биле демей, дөрт чыл иш-тинде бадыткаар, чогаадыкчы талантызын бадыткап көргүзөр. «Улусчу» (Народный), «Овур-хевир» («Образ») деп хундүлүг аттарга кордакчылар аразынче Мөңгүн-Тайга кожуун база кирип турар. Ырак булуңга мөөрейниң шииткекчилер боттары барып четкеш, көөр, оон соонда ноябрь 15-те түңнелин үндүрер деп, республиканың уран чогаадылга төвүнүн директору Елена Ондар чугаалаан.

Бистиң корр.

200 ажыг килограмм кадыргыны келгеш, 250 рубльге садып-аыс, дораан төне берди. Мо-н-даа соңгаар база мындыг делгелгелерге балыывысты адып чедип кээр бис. Балык ажил-агыйының адресин бе-ин азып четтикпедивис, садып-лыкчылар дыка хөй болду».

Светлана Дамба, Бүрен-Хем-уур: «Боттарымыс «Дамба» деп арат ажил-агыйлыг бис. Чыл анында ногаа аймаан тарып олурткаш, күскү дүжүдүн ажаап олгаш садар. Оон аңгыда инек-иң аа сүдүндөн ууракты кылып п турар мен, ам мында улуска онуургадыр дээш эккедим. Даанда бистиң ада-өгбелеривис ичии уругларынга ууракты кы-ын чиртип чораан чүве, курут-

тракторларлыг мен. Бичии трак-торну Черногорскиден садып ал-дым, оон картофель ажаарынга таарымчалыг кылдыр херексел-дерин бодум чогаадып тургаш кылдым. Бодум инженер мер-гежилдиг мен. Ол трактор-биле картофельди ажаап алдым, оон башка ындыг улуг шөлде дүжүттү хол-биле ажаары берге».

Сайыраана Дондуп, Сарыг-Септе аграрлыг техникумда мастер башкы: «Бистиң тех-никум боттары тускай шөлдүг, ында тараа культураларын та-рып олурткаш, күскү дүжүдүн ажаап олгаш, садып саарып алыр. Студентилер чер ажилын-да дузалашышаан, өөренип турарлар. Мында сула, кызыл-тас, ораап каан (пресс) сигенни

мен. Малымның сүдүндөн ааржы, курут, шиме арагазы, үүргенелиг кадык, купча, саржаг, тыквадан суксун дээш аш-чөмни садып саарып келдим. Бо делгелгеде бир дугаар келдим, ам база кел-пир мен, дыка эки чүве-дир, улус сонуургааш, садып ап турлар».

Олег Чамбаа, Улуг-Хемниң Хайыракан суурдан: «Хайыра-кан чоогунда дачамда ногааны тарып алгаш, оон дүжүдүн са-валап турар бис. Чылдың-на кожуунга-даа, республикага-даа делгелге болурга, дүжүдүмү садар чаңчылдыг мен. Оон ыңай өрзөл чечектерин база өстүргеш, садар-дыр бис, чижээ, зустома (ирландская роза) деп чечек дээш оон-даа өскези база бар. Мөөгүнү, кат-чимисти чыггаш,

Комсомолдун 100 чылынга

ТЕВЕ-ХАЯНЫҢ ДӨСКЕЛ ЧОК КЫЗЫ

Бо чараш, ажык сеткилдиг, эрес херээжен кижини шаг шаандан тура билир мен, чүге дизе ажил аайы-биле чеже удаа душпадымыс дээр. Редакция-даа ол бо-ла кире халып кээр турду. Теве-Хаяга чүү эртер болдур, ону солун арыннарынга чырыдып чаңчыкканы ындыг.

Чылдар шуужуп эртип, биези дег маңнап чоруур эвес апарган-даа болза, Елизавета Содунаевна Грачева чиик-адак чаңын салбаан. Ынак ажылындан (Теве-Хая суму чагыргазының даргазы) шагда-ла халажы берген хиреде, ооң энергия-күжүм-даа четчир, амыдыралдың агымындан чыда каар дээр ужу-даа чок.

Ачазы Содуна Сазыгбанович Ондар Теве-Хаяның дуржулга станциязынга зоотехниктеп, «Тыва» совхозка ажылчын комитет даргалап ажилдап чораан. Авазы – Мошь Серзеевна Ондар сураглыг саанчы, Москвага Улус ажыл-агыйының чедишкinnerиниң делгелгезинден бээр чедип каапкан.

– Миннип келиримге-ле, Теве-Хаяның ат-сурагжаан садының ортузунда бажыңныг бис. Ол садта кандыг кат-чимисти чок дээр: яблоко, слива, малина, вишня, ранетка, инек-караа, грек тоорук безин бар. Помидорларны сорт аайы-биле аңгылап каан чыдар чүве-ле болгай – деп, ол таалап-биле сактып чугаалаар. Садка ажилдап турган специалистерни көжүре бээр, ол сандаравазын дээр, школага бериптерге, документилен кылдыртып чадап турда-ла, хоозурап калган. Бичии ажы-төл амыратпастан, садтың кат-чимизин оорлап чип туруп берген. Таңныыл тудуп алгаш, «Кымның ажы-төлү силер» дээр, «Шодуна дарганың» (Содуна) деп туруп берген боорга, ачам бажыңывысты садтан үндүр туттурган киж – деп улуг хараадал-биле сактып олурду.

Ольга Содунаевна угбазынга аажок чоргаарларны киж. Ооң ады-биле өскөн сумузуңда Көдээ культура бажыңын адаан. База-ла ат-алдарлыг культура ажилдакчызы чораан угбазы аарааш, 42-ле харлыында чок апарган. Республикага алдарлыг диртип чораан угбазының эш-өөрүн көргөш, ооң өөредип кааны кадрларын көргөш, ол өөрүп чоруур.

1972 чылда Лиза Чадаананың 1 дугаар школазын дооскаш, эжин өттүнүп, ада-иезинден

Е.С. Грачева.

чажырып агаар станциязынга ажилдай берген. Бир катап 90 рубль шалың алгаш, корга-корга авазынга чугаалаарга, оозу өөрүп: «Кыс кижиге эт херек чор» – дээр, эдертип алгаш чоруткаш, даараныр машина садып берген ышкажыл. «Сээң даараныр машинаң бар ийик чоп, авай» – деп чадап каан.

Суурга комсомол секретарьлап ажилдап турган үезинде, совхозтун болгаш школаның комсомол секретарьлары-биле катчып алгаш, аныктарны ажил-ишче, уран чүүлче, спортче хаара тудуп турган үелери дыка-ла солун турганын фото-чуруктарны көргүзүп ора, ол тайылбырлаар.

Өөнүң ишти Григорий-биле чурттап бергеш, Новосибирскиниң хереглекчилер кооперациязының институтун доозуп, бухгалтер учеду болгаш аудит деп мергежил чедип алган. Бөдүүнү-биле чугаалаарга, 1979 чылдан бээр-ле суурнга даргалап эгелзэн: улус депутаттарының күүсекчи комитетинде, суму чагыргазынга (1993, 1996, 2002, 2005 чылдарда) 3-4 катап сонгуктан.

Мындыг төөгүнү каттырып-каттырып чугаалаар киж:

– Эгезинде аныяк кижини суму чагыргазынга эмгекчиледип (учетчик) ажилдадып каан. Суму чагыргазының даргазы турган Анастасия Ондаровна Кууларны, партком секретары турган Чимит Дозур-ооловна Монгушту көөрүмге, магалыг, аас-биле ажилдап халып-ла турар, а мээң долдурар саазынарым дээр, шуут эмгежок. Бир катап чугааладым: «Силерниң ажылыңар дыка белен чүве ышкажыл, анаа аас-биле ажилдаар, меңээ тааржыр ажил-дыр, орнажып алыр бис бе? – деп, баштактанып олурганым сөөлүндө, шынап-ла, ындыг болган-даа.

«Өөнөр ишти орус киж бе?» – деп, оон та чеже киж айтырган чүве. Шынында тыва киж-дир ийин. Ооң өөнүң ишти Григорийниң ачазы шериг соонда прокуратура шугумунуң талазы-биле өөренир дээр, Ленинградка чеде бергенде, башкылары ооң адын очулдуруп эгелзэн. Чиге кара оол боорга, «Ты, скорее, на грача похож. Будешь Грачевым» дээр. Чөнүкпен деп адын «Старичок» деп очулдуруп дээр, каттырышкаш, чөпшээрешпээр. «Михаил» болур сен» дээр, адазының адын хевээр арттырып каан. Ынчалдыр Монгуш Чөнүкпен Ламажыкович дээрзи Грачев Михаил Ламажыкович апарган. Тывазынче чанып келгеш, Зоя Доржуевна Иргит-биле өг-бүлө туткаш, беш ажы-төлдүг болганнар. Оларның ажы-төлү, уругларының уруглары, кенээтери база шупту Грачевтар болган.

«Суму чагыргазының даргазынга шупту кижилер айтырып тургузуп келир. Скорая орнунга – эмчи, милиция орнунга – шагда-даа апаар сен» дээринде меге чүве чок. Бир катап инвалид ашакты угааны багай огул эттеп туруп берген-дир. Соңга-даа чайыраар: «Ашакты сокту-ла!» – деп, кадайының алгызы-даа аттыг. Ачазының бажын чара шаап алган болган. «УАЗ» машинамы

алыр аргазы боор чүве-дир» депкеш, дылын ызырып олурганы база бар. Харын-даа, экизи көргөн, дорт эфир эвес, а дамчыдылганы баш удур бижидип турган чүве-дир.

Елизавета Содунаевнаның анаа олурары кайда ийик, бирээни-ле эгелеп алган чоруур. Совхозтун төтөглеттинип калган конторазын септеп эгелзэн-нер-дир. 1990 чылдарда чаа тутуруп каан конторазын эмнелге кылып кааш аан: «Дуу оранга баарымга, ачам мени: «Ажылдап чораан конторамны чоп үрегедеп кааппан сен?» – дээр, хоржок – деп тургаш, септеткеш, сагыжым ажаан.

Бир кезек үеде пенсия орнунга далган үлеп турган чүве-дир. Кызылдан далган кээр-ле, Чадаана чонунга үлепкен боор. 2-3-даа катап ынчанган. Ону канчап шыдажыр боор, Содунаевна 4 дугаарында келген чүктүг КамАЗ-ты былаажып эгелзэн. «Сүт-саанныг улус-тур силер, ажырбас силер» – деп көгүткенер. Аңаа кайын алзыр

Грачевтарның өг-бүлөзү.

бодум мунуп алгаш, ол оолду хүлүттүрүп алгаш, Чадаана милициязынга барып чедирген болгай мен» – деп чугаалаар.

Амыдыраарыңа, аштап өлбөзүңгө өөреткен чылдарын чугаалаарга, мындыг. Хуу чону тараа дүжүдүн гектардан 41 центнерни ап турда, совхозтуу гектардан 16-ла центнер болган. Улуг-Хемниң сумуларындан тарааны картошкага орнап эккеп, канчаар аргастанып турбаан дээр. Шериг-оол Дизижинович дүштеки чем үезинде буфетке чененген соонда, Теве-Хая школазының директору-биле кады дарганың оруун дуй туруп-каш безин, чугаалажыр аргазын тып турган улус-тур, ынчангаш Лавриненко даргага кончуттуруп-даа турган.

А бир катап телевидениеге дамчыдылга бижидип турганда, журналист айтырган-дыр: «Чыдыг чашпан-биле канчаар демисежитур силер чээр?» Ынчан демисел чаа-ла эгелзэн турган, ол чыдыг чашпанның хоразы кайы хирел дээрзин чон орта билбес-даа турган, хамыктың эгези-дир ийин хирези. «Бир талазында школа кирер ажы-төлдү бүрүнү-биле четчелеп

ийик: «Монтеркаң эккел, Саша!» деп, чолаачызын айбылааш, машинаның кырынче үне-ле халаан. Теве-Хая чурттуг чолаачы халдып ыңай болгаш, оранчокка, ээр орукка келгеш, даргазын арай деп машина кырындан дүжүрүп алган-дыр. Сумуга халдып келирге, хамык чон манаан, даргазы куу далган апарган орган: «Оожум-топтук үлежип алыңар, өг-бүлө бүрүзүңге чартык шоодай эвеспе» – дээр, дыка кээргенчиг, шимзэн-дааш чок үлежип алганнар ышкажыл.

Теве-Хаяже кирер орукка чараш адрес кылдыртып алыр күзелит турган дээр чугаалаар киж. Чадаана оолдарыңа чуруп-шыып тургаш кылдыртырга, те-чуңмага-даа дөмейлешпес, бөрү сагындар чүвөлөр кылып каарга, күзүн бустуруп каапкан. Ынчап турда, бир катап клубка чурум үрзэн аныяк оолдарны чыгаш, сургап эгелзэн: «Кылыр чүве тыппаан силер бе? Суур адресин кылыңар. Хаяда оыттап чоруур те-чуңма, төвүңге теве ыяп-ла турар ужу-луг. Акша төлөп шыдавас мен, төрзэн чонуңарга кылып бээр силерниң хүлээлгечер-дир» – дээр, хорадаан уу-биле багай-

Теве-Хаяның хоочуннары.

тыр чураш берип каан. Оолдар дыка чараш макет кылдыртып эккелген, амырааш, совхозту тудуг кылып тургаш, төп каа цементизиниң артыын касканын тургаш, эмгежокту-даа казы алган-дыр. Кара шай, далган-би-ле чөмгөрип турган оолдары хей-аът кирип, тулган чараш адрес кылып каанын Теве-Хаялап эрткен кижилер эскергени чугаажо. Даа кожуунуң 230 чылыны байырлалында Елизавета Содунаевна ол оолдарыңа беле – трико, футболка база холунг каш акшаны чогуу тудуска киж-дир. Ам ол адрес чанында Овааны тургускан, чылдың-дагып турарлар. 2014 чылда аарааш, ону дагыдар харык чок болган. Ынчалза-даа бо күзү ыяп-ла дагыыр сорулгалыг.

«Садты база диргизер сорулгалыг турдум, аарыг деп хамоондактап кааны ол-дур» – деп хомудап олурар. «Киж күж төнмес...» деп чүве ол-дур ийин. Шынап-ла, Елизавета Содунаевнаны көөрге, кезээде чай чок: ол бо телефоннашкан, сүмелешкен ону-мону кылып эгелээр бис бе дээр, кайгамчык киж. Бети кыдыы, солун арнынга чүүл бижиин дээримге, «А, богда, Теве-Хаямда чонум өөрүр, оларның ажы-төлү амыраар!» дээр-не болгай. Ооң күзелин канчап боттандырбас боор.

Эмнелгеден үнгөш, Елизавета Содунаевна Теве-Хаяның халдып чана берген, телефоннашкан бис. 2-3-ле хонганда, «Тыва – бистиң өргээвис» фестивалдың байырлыг хаашкынында Чөөн-Хемчик кожуунуң Теве-Хая сумузу дээр шаңналды чаалап алган дээр чарлаптарга, иштимде амыраарымны канчаар. Содунаевна залга олурган болза, сценаже үне халып келген турар эвес деп бодадың бе дээр ышкаш, бир көөрүмге, дыка чараш розалар тудуп алган, шынап-ла, сценаже бо үнүп олур ийин.

«Эргим теве-хажыларым, мээң угбам Ольга Содунаевнаның адын эдилзэн клубтуң ажылдакчылары, чонувусту мындыг бедик культурага болгаш уран чүүлге өөредип, талантылыг чаңгыс чер-чурттугларывысты хей мурнунче үндүржүп, суур-вусту алдаржыдып чорууруңар дээр, херек-чүрээм ханызындан көк баштыг угбаңар өөрүп черге чедир мөгейип тур мен» – деп, оларын куспактап турда өөрүшкүзүн үлештивис.

Чорууң чогуу-ла чорзуна. Теве-Хаяның дөскел чок кызы – Грачева!

Светлана БАЛЧЫР.

Суурнуң спортчулары.

Октябрь 19-та Күрүнениң "Тыва" телерадиокомпаниязынга үш дакпыр байырланчыг хүн болган. Ол үл дээр, КТРК-ның девискээринге ук компанияның логотивин (им-демдээн) илергейлээн стелланың, ажилдакчыларынга гараж база спорт залдың ажыдышкыны болган.

Телерадиокомпанияның девискээде өң-баазын шарлар аскан, коллективчилепкан, байырлаанчы-даа ук. Компанияның девискээрин чаагай-ар сорулга-биле директору Андрей Чымбаның бот-идепкейи-биле пьютер графиказының чурукчузу Бан Булугун бо стелланы кылган. Чылда КТРК-ның логотивин чогаа-ынга мөөрей чарлаарга, аңаа бүгү республикадан чурукчулар киришкен. Елинде КТРК-ның чурукчулары С.А. Чымбаның Шолбан Булугунуң чогааткан-лы тергидээн. Азия төвүнүң им-дээн илергейлээн телевидениениң антенназы, өлчей удазыны, чурттуң күш өңү чаңгыс ол логотипте көстүп-р. Андрей Иванович биле ооң автору Арлыг байдалга стелланы ажиткан-

араазында телерадиокомпанияга ажилдап келген аныктарга шын-алар тыпсыр езулал болган. Теле-ниеге ажилдааш үр болбаан анык-еспондент Светлана Усольцева К "Тываның" ажилдакчыларының ырак дүрүмүн номчааш, шынзыл-галган. "Шилип алган мергежилиц-нүле, коллективиниң амыдыра-га идепкейжи бол, сээң артында анияның ат-алдары бар дээрзин сак-ал..." дээш өске-даа ыдык сөстери-нде бижээн. Анык ажилдакчылар-лыа Мартыненко, Арыя Сат, Буян-ик Белек, Дмитрий Шавы, Артем-аа, Глеб Доржу, Омак Салчак олар радиоккомпанияның одуруунче ки-шынзылгаларны алганнар.

айырлалдың ийги кезээ – "Чон-гаражының" ажыдышкыны. Ону анияның коллективиниң күжү-биле-ан. Компанияның девискээринге ин эрги улуг гаражтың оран-савазын, ективке субботник чарлааш, 2-3

КТРК "Тыва"

ҮШ ДАКПЫР БАЙЫРЛАЛ

Стелла ажыдышкыны.

хүннүң дургузунда арыглап, септеп ал-ганнар. Ам аңаа 30 хире автомашина-кере бээр чылыг гараж болган. КТРК-ның хуу машиналарлыг ажилдакчылары-н улуг белек дээрзин Андрей Иванович чугаалааш, оралакчызы Радомир Са-рыг-оолович-биле кызыл кожааны кезип, "Чоннун гаражын" байырлыг байдалга ажитканнар.

Коллективте үш дугаар байырлан-чыг чүүл – ажилдакчыларга спорт зал. Телерадиокомпанияның ажилдакчыла-ры, ылаңгыя журналистер, дикторлар чонга көскү кижилер болгай. Оларны көрүкчүлөр хүннүң чыгыы телевизор-дан көөр, үргүлчү ында-мында болган хемчеглерде кижилер аразынга чоруур. Ынчангаш журналистерниң арын-шы-райы, овер-хевир, күш-шыдалы кезээде кадык, онзагай көстүр ужурулуг. Ол ыш-каш олулар ажилдыг ажилдакчыларга,

ылаңгыя монтажерлар тренажерларга күш-дамырын быжкытырып алырынга дыка ажыктыг. Компанияның удуртулгазы ажилдакчыла-рынга кадык амыдыралды сур-таалдап, хостуг үезинде күш-шыдалын экижидип, ажыктыг дыштанып алырынга таарым-чалыг байдалды тургузуп бээ-ри-биле спорт залды ажиткан. Мурнунда чурукчуларның ажил-даар, реквизиттер шыгжаар, фото-пенка чуур өрээлдерин септеп чаарткаш, тренажерлар, фитнес, бильярд залдарын кылган. Улаштыр аңаа чунар өрээлдерни база немей кылгаш, ам-даа спортчу дериг-херексел-биле залдарны долдурарын планнап турар.

"Тыва" КТРК-ның директо-

рунун оралакчызы Радомир Куулар: "Бистиң "кудумчувуста" байырлап кел-ген! Бо бүгүн ажилдакчыларымыска кылган. Бо өрээлдер кажан-даа куруг турбазын, кол-ла чүүл ажылга кандыг-даа шаптык турбас. Ажылывыс чеже-даа чай чок болза, коллективис дыка найыралдыг, идепкейжи, спортчу. Куль-тура яамызының эрттирип турар спорт-чу спартакиадазында кайы хиревисти көргүзүптер бис!" – деп чугаалааш, кызыл кожааны кезип, спорт залды байырлыг байдалга ажиткан.

Телевидениениң хоочуну Татьяна Чымбаевна Ооржак: "Маңаа ажилдааш, 35 чыл болуп тур мен. Чүгле аштакчы-лаваан дээрден башка, шупту мерге-жилдеринге ажилдап кааптым. Мындыг залдыг болганымыска өөрүп тур мен. Велотренажерга олуруптарга, анаа терге мунуп турар ышкаш-тыр, километрин, минутазын айтып турар онза-дыр" – деп өөрүшкүзүн илеретти.

Телерадиокомпанияның ажилдак-чылары ылап-ла найыралдыг, демниг, хөглүг коллектив болду. Үениң аайы-биле хөгжүп, сайзырап, боттарының деми, күжү-биле амыдыралга ажыктыг чүүлдерни кылып ап турар коллегала-рымны "ак адааргал"-биле көрүп турдум. Эр хейлер!

Алдынай СОЯН.

Арслан АРАКЧААНЫҢ тырттыр-ган чуруктары.

Телевидениениң хоочуну Т.Ч. Ооржак.

Тыва Республикада ИХЯ-ның парлалга албанының медээлери

РЕЙД ҮЕЗИНДЕ

Наркотиктиг бүдүмелдер-биле олбашкан ийи барымдааны по-лиция ажилдакчылары илереди-п дараткан.

сентябрь 26-да 22 шак үезинде-ияның ИХЯ-ның Кызыл хоорай та-и-биле эргелелиниң патруль-пост-нының (ППС) ажилдакчылары рейд-дүп тургаш, Урожайнаа кудумчузун-д бажының чанынга чоокшулап-ен шагдаларны көрүп кааш, нарко-ик бүдүмелге дөмей бир-ле чүүл-дүп октапкан анык эр кижини-рип каан. Ук хамаатыны полицияга-ргаш, ооң ат-сывын тодараткан. Ол-ал хоорайның бир школазының 16-ыг өөреникчизи болган. Ооң октаан-мелин, херечилер көрүп турда, тып-ш, Тыва Республикада ИХЯ-ның Экс-п-криминалистика төвүнче чоруткан. Эксперт-криминалистика төвүнүң-пдакчыларының кылган лаборатор-ыналдазының түңнелдерин езугаар-рган бүдүмел 0,60 грамм гашиш-ан.

к барымдаага хамаарыштыр байы-чы РФ-тиң КК-зиниң 228 чүүлүнүң-ээ-биле көрдүнгөн наркотиктиг-мелдерни садып саарар сорулга-а хоойлуга удур кылып бүдүргени-и шыгжааны дээш кеземче херээн-рган. Байысаалга үезинде буруудаттырып-р оол наркотиктиг бүдүмелди боду-глаар дээш кылып бүдүргенин актыы-ы өчээң. Азы четпээн оол-биле полиция-пдакчылары профилактиктиг чугаа-ылган. Бо хүнде херек үүлгеткен-ни ооң хоойлу езугаар төлээлеринде-эткен. Ол ышкаш сентябрь 27-ниң хүнүн-де-риалдар хыналдазының түңнели-

биле Россияның ИХЯ-зының Кызыл хоорайда эргелелиниң байысаакчызы Кызыл хоорайның 43 харлыг чурттакчы-зынга хамаарыштыр РФ-тиң КК-зиниң 228 чүүлүнүң 1 кезээ-биле көрдүнгөн кеземче херээн оттурган. Ол база-ла наркотиктиг бүдүмелге дөмей бир-ле чүүл-дүп октап чыдырда, ону ведомстводан дашкаар таңныыл чериниң ажилдакчылары эске-рип кааш туткан.

Тыва Республикада ИХЯ-ның Экс-п-криминалистика төвүнүң илеретке-ни-биле хавырган бүдүмел 32,08 грамм марихуана болган.

Байысаалга үезинде туттурган киж-и херекти үүлгеткениниң дугайында актыы-биле өчээң. Ооң чугаазы-биле, нарко-тиктиг бүдүмелди ол Кызыл хоорайның бок төгөр черинден боду ажылгаар дээш чыып алган.

Буруудаттырып турар кижиге хамаа-рыштыр чурттап турар девискээринден кайнаар-даа чорбазының дугайында хол үжүүн алган.

Бо хүнде кеземче херээниң истелгези ам-даа уламчылап турар.

КӨЗҮЛДҮР-ЛЕ

Сентябрь 5-те 16 шак үезинде Кызыл хоорайның полициязының дежурный кезээнге 18 харлыг сту-дент оол билдиришкениниң чедип келген.

Ында айыттынганы болза, Кызылдың Абаканская кудумчузунга хүндүскү үеде таныыры киж-и ооң 58 муң рубль өртөктөг «Айфон 6s» соталыг телефонун алгаш бербейн барган.

Ук барымдаага хамаарыштыр РФ-тиң Кеземче кодекзиниң 161 чүүлүнүң 1 кезээ-биле көрдүнгөн кеземче херээн оттурган. Ук херекти үүлгеткен киж-и хосталгазын 4 чылга чедир казып шиит-тирип болур.

Дилеп тывар хемчеглерниң түңне-

линде оперативтиг ажилдакчылар ук кеземче херээнге каразыттырып тур-рар кижини тодараткан. Ол кайда-даа өөреним, ажилдавайн турар, мооң мур-нунда база шииттирип чораан Кызылдың 22 харлыг чурттакчызы болган. Туттурган киж-и эзирик тургаш, Абаканская кудумчу-зунга чаңгыс черге кады өөренип турган оолга ужуражы бергеш, телефонун бичии кады долгартары-биле дилеп алгаш, бер-бейн дезип чоруй барган.

Байысаалга үезинде анык оол хе-ректи шын кылганын актыы-биле өчээң. Оорлап алган телефонун полиция ажил-дакчылары хавырган.

Бо хүнде буруудаттырып турар кижиге хамаарыштыр чурттап турар девискээ-ринден кайнаар-даа чоруп болбазының дугайында хол үжүүн алган.

Кеземче херээниң истелгези уламчы-лап турар.

ЧЕЖЕ-ДАА СВЕТОФОР, «ЗЕБРА» БАР БОЛЗА...

Орук шимчээшкениниң дүрүм-нерин ыяк сагыырын Тыва Респуб-ликаның Иштики херектер яамызы чолаачыларга болгаш чадаг киж-илерге сагындырып турар.

Август 11-де дүнеки үеде Россияның ИХЯ-ның «Кызыл» муниципалитеттер аразының килдизиниң дежурный кезээнге «Кызыл – Баян-Кол» автооорунуң 7 ду-гаар километринге машина аңдарылган деп дыңнадыг келген.

Орук озал-ондаа болган черге ол дораан четкен оперативтиг истелге бө-лүүнүң тодаратканы болза, «ВАЗ 21074» маркалыг автомашинаның 31 харлыг чо-лаачызы «Кызыл – Баян-Кол» автооорук-биле барыын угланышкыныг халдып чорааш, машинаны башкарып чадай бергеш, чая туткан.

Аңгы-аңгы кемдээшкенин алган

36 харлыг пассажирни болгаш маши-наның чолаачызын Республиканың №1 эмнелгезиниң травматология салбы-рынга эккелген. Орук озал-ондаанга хамаарыштыр хыналданы чорудуп турар.

Ол-ла хүн Ак-Довурак хоорайга ийи дугаар орук озал-ондаа бүрүткеттинген. Кежээки үеде Россияның ИХЯ-зының «Барыын-Хемчик» муниципалитеттер аразының килдизиниң дежурный кезээнге чадаг кижини машина үстүргөн деп дыңнадыг келген.

Оперативтиг истелге бөлүүнүң то-даратканы болза, Тээли чурттуг 51 харлыг чолаачы «УАЗ 315192» автома-шинаны башкарып чорааш, Ак-Довурак хоорайның Центральная кудумчузунга орук кежип бар чораан уругну үстүргөн болган.

Машинага үстүрткеш, янзы-бүрү кем-дээшкенин алган 26 харлыг эзирик уруг-ну Барыын-Хемчиктиң эмнелге төвүнүң хирургия салбырынга эккелген.

Эзирик азы элээр байдалын тодара-дыр эмчи шинчилгезиниң түңнелинде чолаачының элээр чорааны бадыткат-тынган. Ук барымдаага хамаарыштыр хыналданы чорудуп турар.

Орук озал-ондаан болдурбазы-биле, чолаачыларга-даа, чадаг кижилерге-даа кончуг кичээнгеилги болурун полиция ажилдакчылары сагындырып турар.

Машинага олуруп алгаш-ла, дораан камгалал курун куржанып алыр. Чадаг кижилер орук кежерде, чеже-даа светофор, «зебра» (чадаг киж-и эртер орук) бар бол-за, дөмей-ле оваарымчалыг болуру чугу-ла. Чолаачылар орук шимчээшкениниң дүрүмнерин езугаар доктаадып тургускан шимчээшкенин чурумун сагып, ылаңгыя хоорай, суурлар иштинге, бажыңнар ара-зынга оожум халдыр ужурулуг. Оон аңгыда эзирик тургаш черле машина башкарып мунмас, ол дээш административтиг база кеземче харысалгазы көрдүнгөн.

Чоокта чаа, октябрь 11-де, Тес-Хем кожуунунуң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, ыраажы кыс Борбаана Эрес-ооловна Баржайның инвалидтерге болгаш улуг назылыгларга бараалгаткан ачы-буян концертин Кызыл хоорайга Улусчу чогаадылга төвүнге көөр аас-кежиктиг болдувус. Көрүкчүлөрниң аразында Кызыл хоорайда болгаш кожууннарда хоочуннарның бажың-интернаттарында чурттап турарлар база улуг-даа, биче-даа назылыг инвалидтер, пенсионерлер зал шыгырт долу болду.

Концертти Борбаана Баржай бодунуң өскөн-төрзөн черинге тураскаадып, сөзү А. Сагаачының, аялгасы Р. Шойдаңның "Белдир-Арым, Чодураам" деп ыры-биле эгеледи. Тыва чоннуң ырызы "Күжүр авам" деп ырыны уян, чараш үнү-биле иелерге бараалгатты. Тес-Хем кожуунга эрткен "Кыңгыргай" деп ыраажылар мөөрейинге Борбаана Баржайның дээди шаңнал – Гран-прини чаалап алганы "Хемчиим уну" деп ырызын көрүкчүлөрдү адыш часкаашкыннары-биле хүлээп алган.

Борбаана Баржайның ачы-буян концертинге ооң чоок эштери, аныяк ыраажылар Артыш Сагаан, Аида Даржай, Артыш Супер, Омак Ооржак база Кызылдың уран чүүл колледжиниң студентилери деткичилеп, уран талантызын бараалгаттылар. Салым-чаянның ыраажы Аида Даржайның бодунуң чогаатканы "Чүгге сеңээ", "Сен ыракта" деп ырылары көрүкчүлөрниң улуг сонуггалын чаалап алган. Ол ырыларга Аида Даржай ынакшаан кижиниң сагыш-сеткилин долузу-биле илередип шыдаан, шынап-ла, уян сеткилдиг көрүкчүлөрниң карааның чажы төктүп кээр. Борбаана Баржай биле Аида Даржай "Чажырып ал" деп ырыны (сөзү А. Даржайны, аялгасы А. Чамгыноолдун) онза чараш күүсеттилер.

Борбаана Баржай концертти боду башкарбышаан, 16 ырыны фонограмма чокка аяның, чараш күүсеткенин

Хоочуннардан мөгейи

БУЯН СЕТКИЛДИГ ЫРААЖЫВЫС

көрүкчүлөрдү дыка сонуграан.

Б. Баржайның ыраажы салым-чаяны школы чылдарындан-на илереп, кожуунга уран чүүл көрүлделеринге иделкейлиг киржип, шаңнадып чораан. Ол школаны дооскаш, Балгазынның профессионал-техниктиг училищезинге даараныкчы мергежилди чедип алган. Ыраажы кыс 2012 чылда Хову-Аксинга аныяк ыраажылар мөөрейинге дээди шаңналга төлөптүг болган. 2017 чылда ол Чөөн-Сибирьниң культура институтун бот-өөредилге-биле чедишкенин дооскан. Өг-бүлелиг, 13 харлыг Уран-Даш деп оолдуг. "Тес-Хем кожууннуң культуразының алдарлыг ажилдакчызы" атты ынак ыраажызынга төрзөн кожуу-

ну тывыскан. Б. Баржай ТР-ниң Дээди Хуралының, ТР-ниң Культура яамызының хүндүлөл бижиктери-биле шаңнаткан.

Борбаана Баржай ачы-буян концертин аарыг-аржыктың хамчыыга алыскан улуг-биче инвалид чоннуң сеткилин өөртүр сорулга-биле эрттирген. Ооң авазы 68 харлыг Розалия Донгаковна Баржай 1-ги бөлүктүң инвалиди, бодун боду азырап шыдаас апарган. Ынчангаш Борбаана 10 чыл иштинде авазын ажаап-тежээп чоруур болгаш, инвалид кижилерниң сагыш-сеткилин, хилинчек-човулаңын эки билер.

Б. Баржайның ачы-буян концертин организаастап эрттиреринге ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал-политика яамызының сайыдының бирги оралакчызы Амур Увангур улуг дузаны көргүскен. Ол ышкаш Улусчу чогаадылга төвүнүң (УЧТ) директору Эрес Мунге аныяк ыраажының эки эгелээшкинин деткип, УЧТ-ниң аренда хөлезининге чиигелдени кылган, ынчангаш Б. Баржай 50 муң рубльди төлээш, солун концертин чонга көргүскен.

Мээң амы-хууда бодалым: болдунар чүве болза, ТР-ниң культура яамызы (сайыды А.К. Тамдын) ачы-буян концертин көргүзүп турар ыраажыларга аренда өртзөн төлөвөс кылдыр айтышкынны үндүрер болза, эки-ле болур ийик.

Мен бодаарымга, ыраажылардан Борбаана Баржай бир-ле дугаарында ачы-буян концертин көргүскен. Өске-даа аныяк ыраажылар Б. Баржайдан үлегерни ап, Улуг назылыглар болгаш инвалидтер хүннеринде чүге халас концерттерни көргүзүп болбас деп? Буян кылырга, ол 1000 катап эглип кээр деп Ыдыктыг XIV Далай-Лама башкывыс,

Тываның лама-башкылары өөредип рар болгай.

Концерт үезинде инвалид бичи улус аваларының дузазы-биле сценаның үнүп келгеш, ынак ыраажызынга боду чечектерни сунуп турарын көргө, чаптанчыг чорду. Оларның авала "Аарыг-аржык ачы-төлдү ажаап-тежээп дыка берге, муңгарап-даа, муңчулуп-орар-дыр бис. Бөгүн Борбаана Баржай бистиң уругларывыстың сеткилин өөртүрүп концертти халас көргүзүп берди дээш улуг-биле четтирдис. Буян артизиви ат-алдарлыг ыраажы болду" – деп өөрүшкүзүн илередип турду. Чадаананың бажың-интернаттында хоочуннар чөвүлелинин даргазы: "Мен чыгыш Борбаана Баржайны чүгге "Хөгжүм байырдан" көрүп, дыңнап турдум. Ыраажыны сулуг караам-биле аас-кежиктиг болдум, ырларын магадтаалап дыңнадым. Чадаанага баргаш-өөрүмге адааргадып чугаалаар" – деп шын-на сеткилин илеретти.

Концерт төнүп чорда, салым-чаяныг ыраажы кыс Борбаана Баржай ыраажышаан, сценадан бадып кээш улуг назылыг хоочуннар назы-харыны уттупкаш, ооң-биле кады танчы ырлажып, чурукка тырттырып турду. Бир шак чартык үе иштинде Борбаана Баржайның ачы-буян концертинге у биче көрүкчүлөрдү сагыш-сеткилдиг талын ап, мага хандыр дыштанып алды.

Борбаана Баржай – өргүн чоңу буян чедирип чоруур, чаагай сеткилдиг ыраажывыс. "Халас быштак чүкүскениң какпазынга турар" дээр чыныгы эвес, халас концерт, ачы-буян база турар чүве-дир оң. "Хөйүнү көдүрбээң хөңзэ чок" хоочуннар Борбаана Баржайга улуг-биле өөрүп четтиривис.

Эр хей, Тываның уян, хоюг ун салым-чаянның ыраажызы Борбаана Баржай! Орууң ак, чолуң чаагай бол чаптанчыг, чараш ыраажы кызывыс!

Ольга САЛЧУ
Чадаана хоо

Ноябрь 10-да Москваның төп делгелге шөлүңгө аныяк дизайнерлерниң XII делегей чергелиг "Русский силуэт" мөөрейинге Тывадан бир дугаар аныяк дизайнер киржир.

Кызылдың уран чүүл колледжиниң сургуулу Айыраң-Санаа Чап октябрь 4-те "Русский силуэт" мөөрейиниң регионалдыг чадазының түңнел көрүлдезинге "Сар" деп бодунуң коллекциязын көргүскөш, мөөрейиниң дээди шаңналынга төлөптүг болуп, Москвага Тываны төлээлээр эргени чаалап алган.

В. Көк-оол аттыг национал театрга болган fashion-шоу көрүлдөгө 16 аныяк дизайнер киришкен. Оларның чогаадып даараан ажилдарын тускай чалалга-биле Тывага аалдап келген россияжи дизайнер, "MD Makhmudov Djemal" брендиниң тургузукчузу Джемал Махмудовтун удуртулгазы-биле жюри кежигүннери үнелеп көргөн.

Ол кезээ мода, дизайн, чараш чүүлге ынак кызылчылар онзагай чараш шоу-га киржир аас-кежиктиг болганнар. Олар чүгге мода көрүлдезин эвес, парикмахерлерниң, визажистерниң, дизайнерлерниң, косметологтарның, фотографтарның дээш бүгү чараш чүүлдү кылып чоруур уран шевер, чогаадыкчы мастерлерниң ажылы-биле чоок таныжып, оларның мастер-класстарына киржип, арын-бажын чараштадып, каастадып база лотерея ойнаашкынынга киришкеш, белектер-даа алганнар.

Мөөрейниң киржикчилериниң чогаадып даараан ажилдарын модель оолдар, кыстар кедип алгаш, подиумга көргүскөн. Бир-ле дугаар Ай-Даш Саттың "Алдын дага" дээр коллекциясында торгу пөс-биле даараан кара, сарыг өңнөр колдаан, тыва национал хевир кириген платье-лерни узун, чиңге кыстар кончук чараш көргүскөннер. Геометриялыг хээлер-биле каастаан, ак-кызыл, ягаан оожум өңнөрлиг амгы үениң национал хевир кириген костюмдарны Аяна Кууларның "Маска хээ" деп коллекциязындан көрүп болур. Сүрүнмаа Калдажийниң "Тере-Хөлдүн чалгыглары" деп ажылында ак-көк хелтиг куу куштарга дөмей кыстар "ужуп" турар-даа ышкаш. "Хуулгаазын куш" деп коллекцияда алдын-доос куштун өң-баазын чүглерин хээлзэн каас сцена костюмдары көрүштүг, чараш. Ооң автору Евгения Маадырның улуг күш

"Русский силуэт" мөөрей

ТЫВАНЫ МОСКВАГА ТӨЛЭЭЛЭЭР

үндүргөн чогаадыкчы ажылын бадыткап турар. Саяна Монгуштуң "Нефрит Тыва" деп коллекциязы амгы үениң модазынга дүгжүр, онзагай шевер. Долаана Мангыр "Хуулгаазын минчиг" деп коллекциязын чогаадып тура, бот-тускайлаң чогаадыкчы аргалар кирибзэн деп көрдүм. Эльза Белекованың куда платье-лери чаңгыс аай, бичии-даа өскерлишкени чок, көөргө, ол-ла овор-хевир катаптап турарышкаш сагындырар. Айыраң-Санаа Чаптың аныяктарга коллекциязы бир тускай, дидим көрүш-биле чогааткан. Кара-хүрөң, хүрөң-сарыг өңнөр колдаан дүк, кештен даараан курткалар, чүвүрлер, шарфтар, тейинде дошкаларлыг кепка бөрттерниң чаптанчыын. Езулуг-ла чогаадыкчы чорук! Начын Монгуш Тываның

бир онзагай аржаанынга дыштанып чорааш, "Час-Адыр аржаан" деп коллекциязын чогааткан. Эдээнде аржаанның бойдузун чураан национал тоннарны көөргө, көрүштүг-ле. Раджана Кууларның "Бойдузун тыныжы" деп коллекциязында хураган кежи-биле додарлаан тоннар кеткен, баштарында те мыйыстарлыг кыстар көрүкчүлөрни кайгадып, сонуграткан. Андрей Неверицкийниң алдын, мөңгүн каасталгалыг, үнелиг кештер-биле даараан сцена костюмдары дыка-ла чараш, көрүкчүлөрниң үнелелин алган.

Бо чараш көрүлдениң киржикчилери түңнел чадазынга чедир 40 киржикчиниң аразындан улуг шилилгени эрткеш, өөредилгелиг семинарларга киржип,

чартык чыл дургузунда белетке келгеннер.

Түңнелинде дээди шаңналынга киржикчилерниң эң-не аныяа Айыраң-Санаа Чап шылгарааны бо.

Ийги шаңналды Тывада сурап дизайнер Юлия Хирбээге тывыскан Юлияның Аржаан-2 базырыктарында тывылган скиф кадынның салым-чолу тураскааткан коллекциязы боду ханы төөгүлүг, каас байлак чаражы-биле көрүкчүлөрни кайгаткан. Юлианың алынга Джемал Махмудов улуг үнелел берген. "Русский силуэттиң" формасына (сценага кедер каас хел) арай-дүүшпей турар дээрзин ол демдегледі.

Тываның политехниктиг техникумун доозукчузу Чойгана Кажыкайның калың (саазын-биле хээлер тургузар аргазын ажыглап тургаш, чогааткан техниказы онзагайы-биле ылгалган. Ынчангаш ол үшкү шаңналга төлөптүг болган.

Тиилекчилерге Татьяна Михалкованың "Русский силуэт" ачы-дуза фондузун дипломнарын, акша сертификаттары тывыскан.

"Русский силуэтти" ховар дээр интернационалчы төлөвилел деп болу. Чүгө дизе ол 20 ажыг чылдар дургузунда Россияның база чамдык Европ чурттарының чогаадыкчы аныяктары каттыштырып турар. Бо мөөрейге киришкен аныяк дизайнерге мода индустриязынче киреринге эжи ажык. Ол дээр профессионал дизайнерлерниң арга-дуржулганын алыры, бүгү Россияның модельерлери-биле чоок таныжарга дыр. Ол ышкаш түңнел мөөрейге тийелер алырга, делегейниң Мода бажыңнарына өөредилгени эртер аргалыг болур. Улус арга-дуржулга база чогаадыкчы сонуг кириериниң магадылалы бар.

Культуразы-биле бай-байлак Тыва мода, дизайн-биле ажилдаар кузель аныяктарга "Русский силуэт" бирги бажыны кылырынга улуг идиг болган. Москва эртер түңнел мөөрейге талантлыг тилекчи кызывыс Тыванын эки төлээлээр дээрзинге бүзүрүп каалыңар!

Алдыңай Со

эмчи көргүзүлгелеринге дүүштүр транспорт хөлгезин алган инвалидтерге (ооң иштинде инвалид уругларга) азы оларның хоойлу езугаар төлээлеринге транспорт хөлгезинин ээлеринин хамааты харысалгазының ыяап-ла камгаладылга керээзинин талазы-биле оларның төлээни камгаладылга акшазының компенсацияларын тыпсырының дүрүмнерин бадылаарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2008 чылдың февраль 7 № 50

Өскертилгелер кирип турар документиленн даңзызы

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың апрель 16-да № 227, 2009 чылдың июнь 8-те № 259, 2012 чылдың июнь 19-та № 328, 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалдары-биле эдилгелер кириген)

2002 чылдың апрель 25-те «Транспорт хөлгелеринин ээлеринин хамааты харысалгазының ыяап-ла камгаладылга акшазының дугайында» № 40-ФХ Федерациязының хоойлу-дүрүмнер чыныгы, 2002, №18, 1720 чүүл. Россия Федерациязының Чазаның 2005 чылдың август 19-та «Эмчи көргүзүлгелеринге дүүштүр транспорт хөлгезин алган инвалидтерге (ооң иштинде инвалид уругларга) азы оларның хоойлу езугаар төлээлеринге транспорт хөлгелеринин ээлеринин хамааты харысалгазының ыяап-ла камгаладылга керээзинин талазы-биле оларның төлээни камгаладылга акшазының компенсацияла-

рын төлээринин талазы-биле хүлээлгелерни күүседир кылдыр Россия Федерациязының субъектилеринин бюджеттеринге федералдыг бюджеттен субвенцияларны бээринин чурумунун дугайында» № 528 доктаалына дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

(Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалына эдилгелер-биле)

1. Эмчи көргүзүлгелеринге дүүштүр транспорт хөлгезин алган инвалидтерге (ооң иштинде инвалид уругларга) азы оларның хоойлу езугаар төлээлеринге транспорт хөлгелеринин ээлеринин хамааты харысалгазының ыяап-ла камгаладылга

керээзинин талазы-биле оларның төлээни камгаладылга акшазының компенсацияларын төлээринин дүрүмнерин бадылаар.

(Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалына эдилгелер-биле)

2. Тыва Республиканың Культура болгаш информастыг политика яамызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызына дагыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың февраль 7-де № 50 доктаалы-биле бадылаан

ЭМЧИ КӨРГҮЗҮЛГЕЛЕРИНГЕ ДҮҮШТҮР ТРАНСПОРТ ХӨЛГЕЗИН АЛГАН ИНВАЛИДТЕРГЕ (ООҢ ИШТИНДЕ ИНВАЛИД УРУГЛАРГА) АЗЫ ОЛАРНЫҢ ХООЙЛУ ЕЗУГААР ТӨЛЭЭЛЕРИНГЕ ТРАНСПОРТ ХӨЛГЕЛЕРИНИН ЭЭЛЕРИНИН ХАМААТЫ ХАРЫСАЛГАЗЫНЫҢ ЫЯАП-ЛА КАМГАЛАДЫЛГА КЕРЭЭЗИНИН ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ОЛАРНЫҢ ТӨЛЭЭНИ КАМГАЛАДЫЛГА АКШАЗЫНЫҢ КОМПЕНСАЦИЯЛАРЫН ТӨЛЭЭРИНИН ДҮРҮМНЕРИ

Өскертилгелер кирип турар документиленн даңзызы

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың апрель 16-да № 227, 2009 чылдың июнь 8-те № 259, 2012 чылдың июнь 19-та № 328, 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалдары-биле эдилгелер кириген)

1. Бо Дүрүмнер транспорт хөлгелеринге хандылар кылдыр медицина-социал экспертиза албан черлеринин үндүрген эмчи көргүзүлгелеринге дүүштүр транспорт хөлгезин алган инвалидтерге, ооң иштинде инвалид уругларга (моон ыңай – инвалидтер дээр) азы оларның хоойлу езугаар төлээлеринге транспорт хөлгелеринин ээлеринин хамааты харысалгазының ыяап-ла камгаладылга керээзинин талазы-биле оларның төлээни камгаладылга акшазының компенсация хевиринге (моон ыңай компенсация дээр) төлээринин чурумун бадылап турар.

(Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалына эдилгелер-биле)

2. Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалы күжүндүрген.

3. Транспорт хөлгезин мунар эргени алкыжының болгаш транспорт хөлгелеринин ээлеринин хамааты харысалгазының ыяап-ла камгаладылга керээзинде айтылган чүгле ийи чолаачының транспорт рекселин ажылгааны-биле компенсацияны бээр.

(Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың июнь 8-те № 259 доктаалына эдилгелер-биле)

4. Компенсацияны тыпсырының дугайын билдиришкенин инвалид кижиге азы ооң хоойлу езугаар төлээни инвалид кижинин (инвалид уругнуң) чурттап турар черинин ыя-биле муниципалдыг тургузугнуң чуртталга камгалап органына кириер.

(Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалына эдилгелер-биле)

Билдиришкениге кожары болза:

а) транспорт хөлгезинин ээзинин хамааты харысалгазының ыяап-ла камгаладылга акшазының камгаладылга полизинин олгазын;

б) керээ аайы-биле камгаладылга акшазының төлээринин дугайында квитанциязының олгазын;

в) инвалид кижинин азы ооң хоойлу езугаар төлээзинин адынга тывыскан транспорт хөлгезинин паспортунуң хоолгазын;

(Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалына эдилгелер-биле)

г) кредит албан черинде ажиткан агарының реквизииттеринин дугайында ме-дальон.

«г» иштиги пунктуну Тыва Республиканың Чазаның 2012 чылдың июнь 19-та № 328 доктаалы-биле кириген)

5. Компенсацияны тыпсырының дугайында азы ооң тыпсырындан ойталаарының дугайында шийтпирни Тыва Республиканың

күүсекчи эрге-чагыргазының чоннуң социал камгалалының талазы-биле төлээлеттирген органы билдиришкенин эргежок чугула шупту документиленн-биле каттай кириген хүнден эгелеп 30 ажил хонуктарының дургузунда хүлээп алыр.

(Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалына эдилгелер-биле)

Ойталаарының чылдагааннарынга хамааржыры болза билдиришкенин ээзинин кириген документиленн-биле медээлерин чөрүшкөк болуп турары болгаш (азы) ооң компенсация телевин алыр эргезинин чогу.

(Тыва Республиканың Чазаның 2012 чылдың июнь 19-та № 328 доктаалына эдилгелер-биле)

6. Компенсация тыпсырынга ойталаан таварылгада шийтпирни хүлээп алган хүнден эгелеп 10 хонук дургузунда инвалид кижиге азы ооң хоойлу езугаар төлээнинче ойталаан чылдагааннарын болгаш аңаа хамаарыштыр хомудуп болурунун чурумун айтыпшаан, ук шийтпирни (бижимел хевирге) билдиришкени кирикчизинин шупту документиленн-биле каттай чорудар.

(Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалына эдилгелер-биле)

7. Тыпсыр деп айыткан компенсацияны инвалид кижиге азы ооң хоойлу езугаар төлээни чогуур үеде албаан болза, ону тыпсыр деп айыткан хүнден эгелеп 3 чылдан эртпезин үе-хуусаа дургузунда ук компенсацияны алыр деп чедип келген таварылгада компенсацияны төлээр.

(Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалына эдилгелер-биле)

8. Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалы күжүндүрген.

9. Компенсация алыр эргелиг кижилерге ону тыпсырының дугайында шийтпирни хүлээп алган хүнден эгелеп 30 хонуктан орайтатпайн, компенсацияны почта шилчидилгезин таварыштыр азы ук хамаатыларның банкыда ажиткан хууда агар саннарынче (оларның күзели-биле) чаңгыс удаа шилчидер.

10. Чурттакчы чоннуң социал камгалал органының буруузу-биле алдынмай барган компенсацияны төлээринин үе-хуусааы кызыгаар чок.

Компенсацияны чедиргени болгаш шилчидкени дээш федералдыг почта харылдаазының болгаш банк ачы-дузазының телевинлерин инвалид кижилеринин төлээни транспорт хөлгелеринин ээлеринин хамааты харысалгазының ыяап-ла камгаладылга керээзинин талазы-биле камгаладылга

акшазының компенсацияларын төлээр талазы-биле хүлээлгелерни күүседиринге федералдыг бюджеттен көрдүнгөн субвенция акшазының күсели-биле төлээр.

(абзацты Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың апрель 16-да № 227 доктаалы-биле кириген; Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалына эдилгелер-биле)

11. Компенсациялар тыпсыр талазы-биле чарыгдалдарның акшаландырышкынын Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы Россия Федерациязының Күш-ажыл болгаш социал камгалал яамызының шилчидери Компенсациялар фондузунга көрдүнгөн федералдыг бюджеттин акша-хөрөңгизинин күсели-биле хандылар.

(Тыва Республиканың Чазаның 2012 чылдың июнь 19-та № 328, 2015 чылдың март 16-да № 111 доктаалдарына эдилгелер-биле)

12. Компенсацияны Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының чоннуң социал камгалалының талазы-биле төлээлеттирген органы инвалид кижинин (инвалид уругнуң) чурттап турар черинин аайы-биле тыпсыр деп шийтпирлээш төлээр.

13. Компенсацияны тыпсыр деп шийтпирлээринин болгаш төлээринин талазы-биле тургустунган чаргы-чааларны Россия Федерациязының хоойлу-дүрүмнери-биле көрдүнгөн чурум езугаар көөр.

Тыва Республиканың Чазаның ук доктаалының күүселдези кезек чүүлдер-биле кызыгаарлаттыганы:

1) компенсацияның эң үстүкү хемчээли ОСАГО керээзин езугаар төлээн камгаладылга акшазының 50 хуузу болур;

2) компенсацияны алыр эргелиг кижинин болгаш ооң-биле чергелештир чүгле ийи чолаачының транспорт хөлгезин ажылгааны;

3) компенсацияны чурум езугаар чүгле чаңгыс транспорт хөлгезинге хамаарыштыр бээр;

4) ук компенсацияны алыр эргелиг хоойлу езугаар төлээлеринин санынга уругларны азырап кижизидер болгаш харагалзаар албан черлери, ол ышкаш ажил кылып шыдаас (кезек ажилдарны кылып шыдаар) хамаатыларны хайгаараар организациялар хамаарышпас;

5) транспорт хөлгезин башкарып мунар кылдыр күрүнениң федералдыг медицина-социал экспертиза албан черинин тывыскан чөпшээрелин дугайында эмчи көргүзүүнге болгаш эмчи бижинге үндөзилеп, компенсацияны тыпсыр.

Немелде медээлерни дараазында адреске кээп билип ала болур: Кызыл хоорай, Московская кудумчузу, бажың 2, кабинет 103.

(Төлевирлиг үндөзінге парлаан)

Ажыл-ишчи кижилер

Шевер Чүлдүм

Бистиң Сүт-Хөл кожуундан үнген ат-сураглыг шевер кижилер бар. Боттарының кызымак чоруу-биле алдаржып, билдинип чоруур. Чижээ, тудуг ажылының талазы-биле мергежээн боорга чоннуң аразындан шевер деп шолалган кижиге Чүлдүм акый болган.

Ооң кылган тудуглары кожуунда хөй, Суг-Аксында школа, клуб, пекарня, райком бажыңы, эмнелге, аптека дээш оон-даа ыңай. А чонга чедирген дузазын санаар болза, шуут эңдерик.

1950-1960 чылдар үези чүве. Өгленир уругларга бажың иштинге салыр шкафтар, аптара, кавай дээш чүнү-даа чазап кылып бээр чаңныг. Студентилерге аай-дедир чоруурда, ыяштан чазан чомоданны шоочалаар кылдыр кончуг шеверлеп кылыр турган.

Көшкүн амыдыралдыг тываларга ыяштан чазан аяк-сава, тостан, хадындан хумуңнар дыка херек чораан. Ол бүгүнү Шевер акымыс чонунга чазап бээр чүве. Чазап кылган ажылдарын угулзалап каар. Хууңнарның сывын үзүлбөзүн дээш, аът кудуруунуң хылы-биле өрүп тургаш быжыглаар, хууңнарның дүвүн база тос-биле суг-даа, сүт-даа акпазын дээш, ыяш шопту-биле кадап каар. Өг ыяжын, ынаа, хараача, ханаларын, хойтпак кудар дос-каар, шуурундан бээр чазар кижиге.

Ол үеде Шевер акыйны улус кайыын-даа адап сурап чедип келгеш, эдилелдер чазадый алыр турган. Оларның чагыларын дораан кылып бээр, улустун сеткилин өөртүп чораан.

Бистиң өөвүске Чүлдүм чазап кылган деп аяк-сава, паш шыгжаар үлгүүрге турган чүве. Сөөлүнде ол үлгүүрнү музейге салыр дээш, Монгуш Кенин-Лопсан чогаалчы алган. Шевер акый сөөлүгү чылдарда мырыңай чаа хевириниң шкафтарын, аптараларын чазап турган. Садыгларга кандыг-даа будуктар көвүдээн, акымыс чазан эдилелдерин улам чараштыр шеверлеп турду.

Чүлдүм акый топтуг-томаанын, көрүштүг хевир-сынныг, улуг сергек карактарлыг кижиге. Өөнүң ишти ол үеде ховар, чараш кыстарның бирээзи турган. Оларның уруглары база ада-иезин дөзөөн, эртем-билигге чедирип алган. Амгы үеде оглу Май-оол Монгуш Хакасияда кезер эмчи болуп ажылдап турар. Эрес-кежээ уруу Раиса Чүлдүмовна Ховалыг Кызыл хоорайда чурттап олурар, хөй чылдарда кадык камгалал адырынга бараан болган. ТР-ниң Чогаалчылар эвилелинниң кежигүнү. Солун-сеткүүлге шүлүк, чогаал бижири идепкейжи номчукчу.

Раиса Ховалыг 3 уруглуг, олары эртем-билигиге, ажыл-агыйлыг. Ол кончуг дээн шевер холдуг ачазының дугайында чылыг сактышкыннарын үргүлчү чугаалап олурар. Бир катап Хөөкпей ирейге согааш, бала херек апарган. Шевер акыйга чагырга, үр-даа болбаанда угулзалап каан согааш, баланы дораан чазаш эккеп берген. Мындыг кижилерни чон сактып артып каар, кезээде-ле улуска дузазын көргүскен чоруурга, Шевер акыйны чон дыка хүндүлээр. Ол элээн аныктарны база тудуг ажылынга, чазанырынга өөредип каан, Кодур-оол Монгуш, Кызыл-оол Монгуш дээш өскелерни-даа сактып болур.

Анзатмаа МОНГУШ, күш-ажылдың хоочуну.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

КОЖУУН ХҮРЕЖИ

Шүүлген мөгө Белек-Байыр Мандап-биле
үжүрлөшкөн мөгө Ахмед Чаймаа.

Чоокта чаа, Көдээ ажил-агый ажилдакчыларының хүнүнде, Тес-Хем кожуунун төвүнде Арзылаң Күдерек аттыг стадионга кожуун чергелиг хүреш маргылдаазы болуп эрткен.

Аңаа кожуунун аңгы-аңгы сумуларын-дан 23 мөгө киришкен. Мөгелерниң хөй кезии О-Шынаа база Ак-Эрик сумулардан келгени онзагай. Чүгө дизе шаандан тура-ла бо сумулардан шыырак мөгелер үнүп турганы билдингир. Бо киржип келген аныяк мөгелерниң белеткели шыырак деп чүүл оларның хүрежинден көстүп турган.

Киржикчилер саны чеже-даа эвээш болза, маргылдаа адаанның чидиг демиселге болган. Хүреш үезинде билдингени, ону черле демдегелес аргажок, бир онзагай чүүл — Тываның ат-сураглыг мөгелери алышкылар Кара-Иван, Иван, Василий, Владимир Хураганнарның авазы, улуг эневис Оюн-Сыратовна Суванның 93 харлааны. Мөгелерниң төрзөн иезиниң төртүтүнгөн хүнү-биле бо байырлалдың чергележип турары кайгамчык онза.

Мөгелерниң чидиг демиселиниң түң-нелинде 8 шыырак мөгө арткан. Ол дээрзе Байлак Коштай-оол, Эртине Увангур, Чаян Шалык, Очур Намдал-дыр. Оларга 3-3 муң рубль түңнүг шаңнал акшаларны тывыскан.

Үш-дөртче кирген мөгелер Сеңги Дак-Хөөге, Чимит Чамзыга хой шаңналын алганнар. Самагалдайдан Ахмед Чаймаа үжүрлөшкөш, 10 муң, О-Шынаадан аныяк мөгө Белек-Байыр Мандап шүүлгөш, 15 муң рубль-биле шаңнаткан. Шуурмактың мөгези Кожик Быштак-оол чараш деви дээш, О-Шынаада күш-культура башкызы Буян Янчып чараш аргалары дээш тустуунда шаңналдарны алган.

Ажил-ижи чымыштыг көдээ ишчилерни, малчыннарны байырлыг байдалга шаңнап мактап, спортчулар аразына айт чарыжы, хүреш, даш көдүреринге, шыдыраага маргылдааларны организаастап эр-тиргенинге малчыннар канчаар-даа аажок өөрүшкү-маңайлыг тарап чанганнар.

Арслан АРАКЧАА.

Авторниң тырттырган чуруктары.

Серемчиде хорамча чок

КАЖАР АРГА-БИЛЕ

Өске кижиниң адынга кредит алган херээжен улусту Кызылдың полициязының оперативтиг төлээлери туткан.

Октябрь 15-те Россияның ИХЯ-зының Кызыл хоорай талазы-биле эргелелинге тус черниң 52 харлыг чурттакчызындан билдиришкен кирген. Ында бижээни болза, республиканың девискээринде ажилдап турар банк салбырларының бирээзин таварыштыр ук хамаатының адынга бир билдинмес кижиге кредит эр-тирп алган болган.

Херээжен кижиниң чугаазы-биле алырга, бир ай бурунгаар ол социал төлеви кылдыртып бээр кылдыр бодунуң таныыр кижизинге паспортун берип каан турган. Кредит алган деп база чыылган өрезиниң дугайында дыңнадып долгап келген банкының ажилдакчыларындан билип каан.

Полиция ажилдакчыларының чоруткан хыналдазының үезинде тодараттынганы болза, когараан кижиниң таныыры херээжен оң бүзүрелин аягылап, паспор-

тун алгаш, банкының ажилдакчыларынга билдиртпейн, 150 муң рубльге кредит алган болган.

Ук барымдаага хамаарыштыр РФ-тиң Кеземче кодекзиниң 159 чүүлү-биле бузурукчу чорук дээш кеземче херээжен оттурган.

Кеземче херээженниң истелгезиниң үезинде каразыттырып турар 40 харлыг хамааты-биле кады, ооң эжи болур 42 харлыг херээжен кижини база полицияга эккелгеш байысааган.

Байысаалга үезинде каразыттырып турар херээжен кижиге актыы-биле өчүктү берген. Паспорт ээзинге демей болур кылдыр банкыже баарда, карак шили кедип алырын ооң 42 харлыг таныыр кижизи сүмелзэн деп чугаалаан.

40 харлыг бузурукчу херээженниң банкыдан алганы 150 муң рубльди ооң бажыңындан хавырган.

Буруудаттырып турар херээженге хамаарыштыр чурттап турар девискээринден кайнаар-даа чоруп болбазының дугайында ооң хол үжүүн алган.

Кеземче херээженниң истелгези уламчылап турар.

Тыва Республикада ИХЯ-ның парлалга албаны.

солуннуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб. 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагзы — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Л.Б. Очур, С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. М.О. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Д. Б.Түлүш).
Социал айтырылгыз (редактору И.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).
Очулга (редактору А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40101810900000010001
УФК по Республике Тыва (ГАУРТ "Редакция
газеты "Шын" л/сч 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001
Отделение — НБ Республика Тыва, г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанын Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкзэн.
Херечилелдиндугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлан-
кан (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарны
торларының бодалдары редакцияның туруж-
дүүлүгүн барып болур. Айыттыг саннары болгаш
өскө-даа фактылары, дыңнадыгы дээш авторлар
боттары харылаар.

Чагыдылга ичкөжү: хуу көжүлгө — 11530.
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужаганы:
график езуугаар — 18.00, херек кырында — 17.00.
Солун көлбөй барганда, 2-18-10 телефонго дараа

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

РЕКЛАМА в газете
«ШЫН».

8(39422)2-18-10, 89235522070,
☎ 89293589721

с.26
октябрь

купол расположен

ул.Кочетова,

напротив «ДОМ БЫТА»

по 1
ноябрь

ЦИРК

ШАПИТО

ЗВЁЗДНЫЙ

Кызыл

БИЛЕТЫ
от 500
руб.

СПРАВКИ ПО ТЕЛ.:

8-923-552-11-32

ЦИРКОВОЕ

SHOW

ПОКОЛЕНИЕ

ВНИМАНИЕ АКЦИЯ!!! 2+1

Действует
наличными купюрами

БЕТОН, тууйбу, пиломатериалдар, септик
дээрбектери, ФБС блоктары, коошпалар
садып турар. Телефон: 83942240572,
89232619924.

Русфинанс Банк. Тел. 8-923-383-1575 ОФ
307246831700175

Малчыннар турлагларынга СУГ КУДУКТА-
РЫН өрүмнөп казып турар. Тел: 8(39422)
5-10-30, 8913-444-44-05

Хуу чуртталга бажыны тудуп алырынга
ЧЕР УЧАСТОКТАРЫН садып турар.
Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капиталка, доска,
заборная, прожилыны. Доставка. Кредит

«Эртинелиг-Хүн» үттеп өрүмнээр ком-
ния» хоорай, кожууннар болгаш малчын-
турлагларынга суг кудуктарын тускай ма-
на-биле казып турар. Тел. 8-923-549-27-1
8-983-365-35-77

Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы, «Шын»
солуннуң редакциясы Тыва Республиканың Баштыңының парлалга секретары
Долаана Дадар-ооловна Салчакка ооң авазының — республиканың кадык
камгалалының хоочуну

Марта Алексеевна САЛЧАКТЫҢ

72 харлап бар чорааш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалын илерте-
леп тур.

Неделяның тиражи: 9164 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 3002